

ÇEVİRİ / TRANSLATION

ALTAYCA KELİME SONU -N SESİ ÜZERİNE*

Çeviren:

Yrd. Doç. Dr. Hakan YAMAN
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
hyaman@kmu.edu.tr

Öz

Bu çalışma W. Bang'ın *T'oung Pao* dergisinde 1895 yılında yayımladığı "Zum auslautenden N im Altaischen" isimli makalesinin tercümesidir. W. Bang, incelemesinde kısaca şu sonuçlara varmıştır: Grunzel'in, **Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri Taslağı** isimli eserinde değindiği Altaycada kelime sonundaki *n* sesinin yapısal olmayarak sonradan eklendiği tezinden, bu nazal sesin analogi yoluyla geliştiği sonucuna ulaşılır. Ancak sözcüklerdeki analogiye dayalı değişimin fonetik olarak açıklanması gerekirken, *-n* sesi için Altay dillerinde bu mümkün değildir. Bang, çalışmasında Mançuca *baktambi*, *dabambi* ve *toktombi* fiillerini incelemiş, Buryatça, Moğolca ve Mançucada aynı olan *matan* eyleminin geniş zaman çekimlerini karşılaştırmış ve geniş zaman karakterini veren ögenin *n* olduğunu tespit etmiştir. Bu fikri desteklemek için Altayca *+nar*, *+ner*, *+lar*, *+ler* çoğul eklerinin kullanımlarından örnekler verilmiştir. Mançucadaki çoğullar *ere* ve *tere* incelenince *r*'nin düşmesiyle *ese* ve *tese* haline geldikleri ve biçimsel olarak *mi-n*, *si-n*'e karşılık oldukları görülür. Bu yazıda Altayca sözcük sonu *n* sesinin inorganik değil yapısal bir ek olduğu tezi savunulmuş ve ispat edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Altayistik, Altayca, Grunzel, "n" sesi, fonetik.

* W. Bang (1895). "Zum auslautenden N im Altaischen". *T'oung Pao* vol. 6 (2): 216-221.

ON THE ALTAIC ENDING SOUND -N

Abstract

In this article we translated W. Bang's article named "Zum auslautenden N im Altaischen" which published in *T'ong Pao* magazine in 1895. In his study W. Bang come to this conclusion: Grunzel's thesis which he put forward in his book called the *Outline of Comparative Grammar of Altaic Languages* shows that Altai language n sound in word endings is not organic but added afterwards. This thesis shows that nasal sound developed with analogy. However analogic word changes should explain phonetically but for "-n" this is not possible in Altai languages. In this paper Manchu language verbs *baktambi*, *dabambi* and *toktombi* examined, present tense forms of verb *matan* which is the same at Manchu, Mongolian and Buryat languages compared by Bang and it is concluded that "n" unit gives the present tense sense. To support this idea the usage of Altai plural suffixes +*nar*, +*ner*, +*lar*, +*ler* given as examples. After examination of Manchu language plurals *ere* and *tere* it's seen that these unites turn *ese* and *tese* with lose of letter "r" and they become equivalent *mi-n*, *si-n*. In this study its supported and proved that Altai word ending n sound is not inorganic but structural.

Keywords: Altaistic, Altai, Grunzel, "n" sound, phonetic.

Grunzel, *Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri Taslağı* (Entwurf einer vergleichenden Grammatik der altaischen Sprachen) isimli eserinde ünsüz düşümünü incelerken şunları söyler:

“Moğol ve Tunguz dillerinde kelime sonu nazal seslerin daha sık düştüğü görülür; bundan da nazal bir sesin ünlüyle biten bir sözcüğe eklenmesinin yapısal olmadığı ve ancak ilerleyen zaman içinde oluştuğu anlaşılır. Kelime sonundaki nazal seslerin önemine Böhlingk¹ değinmişti ve Radloff² da sözcük sonu ünsüzü *n*'nin sonradan eklenmiş olduğunu belirtmiştir.” (Grunzel, 1. c., s. 33)

Grunzel'in söylediği, esasen inkârı mümkün olmayan bir olgudur; Mançuca, Moğolca, Buryatça, Tunguzca ve Yakutçada “sonu bazen *n*'li bazen de *n*'siz biten çok sayıda isim gövdesi vardır³. Ancak bu *n*'nin yapısal olup olmadığı başka bir sorundur. Eğer bir ses analogi yoluyla, yapı bilgisel olarak açıklanamayan bir ses kompleksi içinde görülürse veya bir kelimeye sadece fonetik sebeplerden – mesela telaffuzun kolaylaştırılması için – eklenmişse yapısal olmayabilir. Bremer, *Deutsche Phonetik* (s. 47 dipnot) adlı eserinde üçüncü bir yapısal olmayan [inorganik] ses kategorisinden bahseder ve bunları akustik algiya dayandırarak Ax-Axt ve Obs-Obst örneklerini verir.

Altaycadaki *n*, bu üç etkinin hiçbirleriyle açıklanamaz; o zaman bizim için onun yapısal karakterini kabul etmekten ve eldeki verilere uygun bir çözüm aramaktan başka çare kalmaz; böylece kelime sonundaki *n*'nin, Radloff'un dediği gibi kelimeye sonradan mı eklendiğini yoksa, aslında günümüzde yavaş yavaş yok mu olduğunu da göreceğiz⁴.

Biz incelmemize en uygun *baktambi*, *dabambi*, *toktombi* vb. gibi Mançuca geniş zaman çekimli fiilleri temel alacağız. Bu çekim genelde (Grunzel, Entwurf s. 64'te de aynı şekilde) **baktame-bi* < *baktame* geniş zaman sıfat fiili (gérondif-infinitif) + *bimbi* “olmak, kalmak, bulunmak, sahip olmak” yardımcı fiilinin kökü, şeklinde açıklanır. Bu çözümlemeye fonetik açıdan, karşı bir söylenecek bir şey olmasa da Harlez *Mançuca Elkitabı*'nda (Manuel de la langue Mand. s. 20, not 1) buna karşı olan tereddütlerini saklamamıştır. Etimolojik olarak *bi*'nin açıklamasında şüpheye yer olmadığına göre buradaki tek sorun *m*'dir. *Ural-Altay Araştırmaları* (Uralaltaischen Forschungen) kitabımda, belirtme durumu soneki *be*'den önceki *m*'nin, *n*'den dönüşmesi sorununu kişi zamirlerinin belirtme durumu eki almış biçimlerini açıklamak için kullandım: *mimbe* “beni”, *membe* “bizi”, *simbe* “seni”, *suwembe* “sizi”, *imbe* “onu”, *cembe* “onları” örneklerinde belirtme durumu eki *be*'den önceki *m*'nin *n* sesinden geliştiği; bulunma-ayırılma durumu eki almış *minde*, *mende* vb. biçimleriyle ve akraba dillerdeki eş şekilleriyle karşılaştırılarak kanıtlanmıştır. Eğer *mimbe* yalnız fonetik yollardan **min-be*'den geliyorsa, *baktambi* de **baktan-bi*'den gelişmiş olabilir.

¹ Böhlingk, O., Kritische Bemerkungen zu Kasembegs Gram (Kasembeg Gramerine Eleştirel Notlar). Petersburg 1848, 13 vd. (Grunzel alıntısı). Buna karşın bk. Böhlingk, Sprache der Jakuten (Yakutların Dili), s. 199-200, Adam, Gram. Mand. s. 30.

² Radloff, Phonetik d. nördl. Türkspr. (Kuzey Türk Dilleri Fonetigi) s. 195 (Gr. alıntısı)

³ bk. Böhlingk 1. C. s. 199. Graf Kuun'un, Giornale della Soc. As. Ital. II, s. 146. görüşüne göre *n*, asıl olan *m*'nin hafiflemesidir.

⁴ Yanlış anlaşılmalara meydan vermemek için burada *n*'nin sonek olarak bir şekilde tabii ki “sonradan” eklenmiş olması gerektiğini özellikle belirtirim; belki bir kaç yerde de analogik yapıdan kaynaklanıyor olabilir.

Peki bu sonu *n* ile biten şekil nedir? Bu şekli, Mançuca dilcileri ve sözlüklükçüleri isim olarak gösterir ve fiil çekim tablolarında yer vermez, Altay dillerinde fiiller öz olarak isim karakterli olduğu için de bu durum önem arz etmez⁵. Böylece yukarıda verilen üç fiil şu biçimde ortaya çıkar:

baktan “af” — **baktan-bi* = *baktambi* “bağışla-”

daban “kabahat” — **daban-bi* = *dabambi* “kabahat işle-”

tokton “kesin, belli” — **tokton-bi* = *toktombi* “belirle-”

baktambi fiilinin *n*'nin *m*'ye dönüşmesiyle **baktan-bi*'den türemesi de *e* düşmesiyle **baktame-bi*'den gelişmesi de mümkün olduğundan, buraya kadar her iki açıklama da aynı derecede inandırıcıdır.

Bu ikilemden kurtulmanın tek çaresi her zaman olduğu gibi burada da akraba dillerin karşılaştırılmasıdır. -Benim açıklamama göre- Mançucada olduğu gibi Buryatçada da *n*'li bir şekil geniş zamanın temelini oluşturur; Castrén, Buryatçadaki *n*'li yapıyı geniş zaman ulacı olarak verir; *matan* “bükmek” fiilinin geniş zaman çekimi şöyledir:

Tekil	Çoğul
1. <i>matanam</i> (<i>mata-na-m</i>)	1. <i>matanabda</i> (<i>mata-na-bda</i>)
2. <i>matanaş</i> (<i>mata-na-ş</i>)	2. <i>matanat</i> (<i>mata-na-t</i>)
3. <i>matana</i> (<i>mata-na</i>)	3. <i>matana</i> (<i>mata-na</i>)

Buryatça *mata-na-m* ve Mançuca **mata-n-bi* = *matambi* “bükmek” aynıdır. Tunguzca ise kendi yolunu çizer, yine de burada birinci ve ikinci tekil kişilerde eski kök *n* korunmuş gibi görünüyor:

Tekil	Çoğul
1. <i>matam</i> (? = <i>mata-n-b</i>) ⁶	1. <i>matarawun</i>
2. <i>matandi</i> (muhtemelen = <i>mata-n-di</i>)	2. <i>matarasun</i>
3. <i>mataran</i>	3. <i>matara</i>

⁵ *Cibsen, ilin* vb. (*cibsembi, ilimbi*) gibi şekiller fiil olarak da mesela *ilime* aynı kurullarla çekimlenebilir.

⁶ bk. Buryatça geçmiş zaman I *alāham* = *alāhan-b*.

Tunguzca *ra*'lı geniş zaman çekimi ile Mançucadaki gelecek zaman eki *ra* (gelecek zaman ortacı, participe absolu ou futur⁷) aynı olduğu halde, Tunguzcanın geniş zaman ulacı bugün bile *matana*'dır (Castrén).

Moğolca Mançucaya, Buryatçadan daha yakındır; orada *n*'li şekil geniş zaman ulacı olarak ortaya çıkar ve *buku* = *bui* “olmak” vb. yardımcı fiilinin geniş zamanıyla birleşir; böylece normalde kullanılan *matamui* < **matam-mui* < **matam-bui* şekli, Mançuca *matambi*'yi karşılar⁸.

Eğer benim Mançuca geniş zaman açıklamam doğruysa –ki Altaycadaki diğer geniş zaman kullanımlarıyla desteklendiğini gördük– *n* inorganik olamaz, çünkü geniş zaman karakterini veren yalnız ve yalnız bu *n*'dir. Ayrıca bu yolla kelime sonu *n*'si hakkında karar vermek için çok önemli iki veriye ulaştık: Birincisi, bu *n* en azından Mançuca ve Moğolcanın ayrı birer dil olmadıkları dönemde eklenmiş ve örnek olarak bugün Mançucada görülen *weile* ile *weilen* (*weilembi*) şekillerinden *n*'siz olanı sadece diğerinden zayıflayarak oluşabilmiştir; ve ikincisi, bu *n* daha zengin bir *n*^o şeklinden yani *n* + ses uyumuna tabi bir ünlüden meydana gelmiştir.

Şimdi yukarıdaki sonuçları destekleyen başka kanıtlar bulabilir miyiz sorusu aklı geliyor. Birinci maddede adı geçen bulguları pekiştirmek için bilinen bazı çoğulların kullanılabileceğini düşünüyorum: Altaycada en çok kullanılan çoğul ekleri +*s*^o, +*l*^o, +*r*^o ve bunlardan geliştirilmiş çeşitli yapılar, özellikle *lar*, *ler*'dir. Bu *lar*, *ler* (Grunzel'e göre, Entwurf, s. 47, krş. Böhlingk, Sprache der Jakuten, s. 255 vd.) sonu *n* ile biten isimlere geldiğinde *nar*, *ner*'e dönüşür. Moğolca ve Buryatçada ünlüyle biten canlı varlık adlarının +*nar*, +*ner* eki alacağı kuralı (bk. Schmidt, Mong. Gr., s. 25, Castrén, Burj. Sprachl., s. 11, Grunzel, Entwurf, s. 47) vardır, bu durum da yalnızca bu isimlerin daha önce ünlüyle bittikleri kabul edilirse açıklanabilir: Moğolca *aħa*, çoğul *aħa-nar* = **aħan-nar* “ağabeyler”, ayrıca Mançuca *ahōn*, Tunguzca *akan* (Castrén, Tunguzca Dilbilgisi, s. 121)⁹ ile karşılaştırılmazdır.

Günümüzde tekil durumda görülen *n* sesi, kelimenin üzerine çoğul ekleri gelince genellikle kaybolur. Böylece bu yapı daha da ilginçleşir ki bize *n*'nin isim ve zamirleri tekilleştiren bir etkisi olduğunu bile düşündürebilir. *N*'nin zamirsel öge *n*^o ile ilgisi tespit

⁷ Hint-Avrupa zaman adları her zaamanki gibi taşı gedğine koyuyor. *Ra*, *re*, *ro*'lu yapılar için mesela Czeksnowski'nin Tunguzca Kelime Listesi, ed. Schiefner, Dil Örnekleri Nu. 17, 24, 37, 42 ve benim Ural-Altayca Dil Araştırmaları'm vb. s. 9 vd. bakılabilir. Tunguzca *ran*'daki *n* de bir engel teşkil etmez, bk. Buryatça geçmiş zaman I *alahambi* = *alahan-bi* = *alaha-n-bi* (*bi* = ben) ne Mançuca *ilinaħa bi* (*bi* = *bimbi*'den Radloff). *Ra*'lı yapıları süreklilik olarak isimlendirmek de yanlış olmaz bk. mesela Seçmeler I, 11 *ama bisire de* – *ama akō oho de* II, 5 *bisire de* – *akōħa de*.

⁸ Castrén'in Burj. Sprachl. § 111'de Moğolca geniş zaman *matamui* = *matan-amui* olarak verdiği açıklama kendi içinde turarsızdır. Aslında *amui* = **am-mui* = *an-bui* = **a-n-bui* şeklindedir ve tam Mançuca *ombi* = **o-n-bui*'ye karşılık gelir, bk. Tunguzca *ōm*, *ōndi*, bk. benim Etudes ouralo-alt. s. 5-6. Moğolca geniş zamanın gerçeğe uygun olan tek açıklamasının benimki olduğunu yeterlilik veya dilek kiplerinin yapısı: *matamuiza* = **matan-buiza* aynı şeklin geçmiş zamanı *mataksan buiħa* ile ve Buryatça *matana bizep* ve *mataħan bizep* (Mançuca *mataħa bici*) yapılarıyla karşılatılırınca kanıtlar.

⁹ bk. *ahoun* Jou-tschen, Grube, T'oung-Pao V, s. 335, Uralaltaycanın devamlılığına yeni bir kanıt bk. Radloff, Techmers Int. Zeitschrift, II, s. 42, Winkler Uralaltay Halkları ve Dilleri s. 443 not. Moğolca ulaç 13. yy. başına kadar *n* ile yapılıyordu; bk. Argun'un Philip der Schöne'ye yazdığı Moğolca mektup 12. bölüm, bk. Chabot, Hist. de Mar Jabala III, Paris, Leroux, 1895; Remustat ve Schmidt'in çalışmalarına ve yazıtlara ulaşamadım.

edilirse bu düşünce daha da güçlenecektir¹⁰, Mançucadaki *r*'nin düşmesiyle *ese* ve *tese* haline gelen çoğullar *ere* ve *tere* incelenince ki *ere* ve *tere* *e*'den veya daha doğrusu *t*'den zamirsel öge *r*^o ile türetilmiş yapımlardır ve biçimsel olarak *mi-n*, *si-n* yapımlarına karşılık gelir¹¹.

İkinci madde içinse Ural-altayca şahıs zamirleri topluluğuna işaret etmek yeterli olacaktır¹².

Ulaştığımız sonucu aşağı yukarı şöyle formüle edebiliriz:

*matan(bi): matara = sin(be): ere*¹³.

¹⁰ bk. benim *Langues ouralo-altaïques* s. 9 vd., ayrıca Mem. 8° Bruxelles Ac. 1893.

¹¹ Garip bir şekilde benzeşen Manç.-Tung. *ede-ädu*, *tede-tadu* yönelme halleri arkaik dönemden kalma yapılar olmalıdır, çünkü başka durumlarda *d*'den önce gelen *r* düşmez.

¹² bk. örnek olarak Müller, *Grundriss II 2*, s. 274.

¹³ Tung. *baža*'nın çoğulu *bažanasal*'daki *nasal*'ın çoğul eki olup olmadığı konusunda şüphelerim var; krş. *bäriğan*'den *bäriğanäsäl*, *nasal*'daki *na*'da sözcük sonundaki asli ses korunmuş olabilir.